

ולא זכר - וישכחהו

ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו: (בראשית מ כג).¹

בראשית רבה פרשת וישב, פרשה פח סימן ז

"ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו" - כל אותו היום היה מתנה תנאים ומלאך בא והופכם, קושר קשרים ומלאך בא ומתירם.² אמר לו הקב"ה: אתה שוכחו ואני לא אשכחהו. זהו שכתוב: "ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו".³

מדרש תנחומא (בובר) פרשת מקץ סימן ג

מה כתיב למעלה מן הענין? "ולא זכר שר המשקים את יוסף" (בראשית מ כג).⁴ אמר ר' ברכיה הכהן: "ולא זכר" - זכור היה, והיה נשואי, אלא וישכחהו.⁵ היה אומר בחוץ: אלך ואומר אל פרעה עליו. מיד - וישכחהו. עד שהגיע קצו לצאת, הביא הקב"ה עלילות עליו כדי להוציאו, שנאמר: "ויהי מקץ שנתיים ימים".⁶

אבן עזרא בראשית פרק מ פסוק כג

"ולא זכר שר המשקים" - לא הזכירו בפה אל פרעה ... וישכחהו - בלב.⁷

רשב"ם בראשית פרק מ פסוק כג

ולא זכר שר המשקים את יוסף - מיד בצאתו, כמו שביקש ממנו יוסף: כי אם זכרתני אתך: וישכחהו - זמן מרובה אחרי כן, עד שעה שהקב"ה עשה ליוסף ניסים והוצרך להזכירו.⁸

¹ כך מסתיימת פרשת וישב, אשר נפתחת במילים: "תולדות יעקב - יוסף" ובמעמדו המיוחד של יוסף כבן האהוב. ללמדך שאילולי המפנה של תחילת פרשת מקץ הסמוכה - חלום פרעה - היה יוסף שוקע בתהום הנשייה והשכחה ואובד לגמרי אי שם במרתפי בתי האסורים אשר בממלכת מצרים האדירה. סיום הפרשה בפסוק זה, אולי גם מרמז שלא רק שר המשקים שכח את יוסף אלא כל העולם כולו, החל מאחיו ובית אביו אשר בכנען וכלה בפוטיפר שיוסף גמל לו רק טוב. גם כפל הלשון "לא זכר ... וישכחהו", עליו עמדו הפרשנים שנראה להלן, בא לחזק ולהעצים את שכחת יוסף.

² מכאן מקור למנהג (של היקים) לקשור מטפחת או דבר דומה על מנת לזכור. ויש שמביאים סמך למנהג זה גם מהזוהר על התורה בפרשת כי תשא על חכם ששמע פירוש נאה: "וכיון דשמענא חדינא ביה ונטירנא ליה צריר בכנפא דלבושאי דלא יתעדי מנאי לעלמין".

³ ראה הרחבת מדרש זה בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרשת וישב פרק מ סימן כג: "ולא זכר שר המשקים. שמה תאמר מרצונו לא זכר? תלמוד לומר: וישכחהו - בעל כורחו. מלמד שבכל יום ויום היה מתנה תנאים לזכרו, והמלאך בא והפכן. קושר קשרים לזכרו, והמלאך בא והתירן. א"ל הקב"ה: אף על פי שאתה שכחת, אני לא שכחתי. אלא: קץ שם לחשך ולכל תכלית הוא חוקר (איוב כח ג), עד עת בא דברו: אמרת ה' צרפתהו (תהלים קה ט). לכך נאמר: ויהי מקץ שנתיים ימים". המדרש מנסה להסיר כל מתן קרדיט אפשרי לשר המשקים, אבל גם לא מאשים אותו. נראה גם שהוא מנסה לומר: אל תקרי וישכחהו, אלא וישכחהו בבנין הפעיל. ואגב אורחא, אולי גם לענות על כפל הלשון "לא זכר" ו"ישכחהו", למה צריך את שניהם (נושא שנראה להלן).

⁴ גם מדרש זה בא לפרש את הפסוק: "ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו", בכיוון קצת אחר כפי שנראה. אבל "למעלה מן הענין" והחזרתו לתפקידו: "וישא את ראש שר המשקים ... בתוך עבדיו: וישב את שר המשקים על משקהו ויתן הפוס על כף פרעה".

⁵ המילה "נְשׂוּאִי" (כך נראה לנו לנקד) היא ייחודית ומופיעה בכתבי יד שונים באופן קצת אחר: נשואי או נשוי, ונראה שהיא מהשורש נש"א ונמשכת אחר הפסוק: "וישא את ראש שר המשקים", היינו שהייתה לשר המשקים ההזדמנות והאפשרות להזכיר את יוסף לפרעה, אחרי שזה נשא את פניו והחזירו על כנו, אבל משהו גרם לו שישכח אותו.

⁶ על פי מדרש זה, שר המשקים זכר את יוסף והיה במעמד "נשואי" לעשות זאת, וכל פעם שהיה "בחוי", היינו שלא לפני פרעה, אמר בלבו: בפעם הבאה שאני עומד לפני פרעה, אבקש על יוסף. אך כל פעם שכח. "וישכחהו" - כפעולה תמידית שחוזרת על עצמה. כל זה כפעולה אנושית פשוטה, שבעומדו לפני פרעה לא היו ענייני יוסף בדיוק בראש מעייניו; או כפעולה ניסית מכוונת מלמעלה, כפי שרומז המדרש, שהקב"ה הביא עליו עלילות" וכיוון את המועד והמעמד המתאים לזכירת יוסף: "מקץ שנתיים ימים". אולי כמאמר הפסוק בתהלים קיט צו: "לְכֹל תְּכַלֶּה רְאִיתִי קֶץ" והמדרשים עליו, (נוסף לפסוקים מאיוב ומתהלים קה שראינו בפסיקתא זוטרתא בהערה 3 לעיל); שלכל דבר יש את המועד והזמן שלו. מדרש זה מוכן לתת לשר המשקים יותר קרדיט מהמדרש הקודם, גם להאשים אותו קצת יותר, אבל בכל מקרה, הוא בא להדגיש שלא בזכותו זכר יוסף וניצל משכחה ונשייה במרתפי בית האסורים של ממלכת מצרים. עפ"י מדרשים אלה, פרשת וישב מסתיימת בפסוק שלנו ופרשת מקץ מתחילה עניין חדש.

⁷ גם פרשני המקרא נזקקו לפסוק שלנו ועמדו בעיקר על כפל הלשון: "ולא זכר" - "וישכחהו". ראה בעקבות אבן עזרא את פירוש חזקוני שמקשר בין אי הזכירה בפה ובין השכחה בלב: "ולא זכר שר המשקים את יוסף - לא הזכירו בפה אל פרעה מיד בצאתו כמו שבקש ממנו יוסף כי אם זכרתני אתך, ולכך וישכחהו בלב". הלימוד והשינון בעל פה הם הבסיס לזכרון בלב (בראש בימינו). אגב, אבן עזרא עצמו, בפירושו לקהלת ט טו על האיש המסכן והחכם שהציל את העיר ואף אחד לא זכר אותו, קצת משנה את טעמו ואומר: "ויותר נכון הוא בעיני להיות מלת זכירה פעם בלב ופעם בפה".

⁸ משמע שבהתחלה כן זכר שר המשקים את יוסף, אך לא עשה דבר, ובהדרגה גם שכח אותו. בדומה, אבל שונה ממדרש תנחומא לעיל. ורד"ק מפרש: "ולא זכר - לא זכרו להטיב: וישכחהו - שלא הזכירו אל פרעה". שכח להזכיר וממילא גם לא זכר להשיב ליוסף טובה תחת טובה. ראה גם פירוש כלי יקר: "ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו. כי עבירה גוררת עבירה, בראשונה אף על פי שעלה יוסף בזכרונו, מכל מקום לא זכרו בפני פרעה לטובה. וזה גרם לו שלסוף שכחו לגמרי ואפילו בזכרונו לא עלה".

בכור שור בראשית פרק מ פסוק כג

ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחו: לא שם לבו עליו ושכחו. ויש מפרשים "ולא זכר" מיד, ושכחו לאחר זמן. ויש מפרשים: "ולא זכר" לא מחמת שנאה ורשע, אלא שכחו.⁹

אור החיים בראשית פרק מ פסוק כג

ולא זכר שר המשקים וגו'. פירוש, הגם שלא שכחו בתחילה, לא זכר שמו כאשר צוה עליו יוסף דכתיב: "זכרתני".¹⁰ ועוד מודיע הכתוב ששכחו גם מלבו. והכוונה בזה, כי לצד שהחליט שלא לזכרו, נשכח מלבו. כי אם היה בלבו ובדעתו צד אחד לזכרו, באמצעות זה היה קצת נזכר. אלא לצד החלט הדבר נשכח ממנו (מלבו).¹¹

וַיְהִי בַבֹּקֶר וַתִּפְעֶם רוּחוֹ וַיִּשְׁלַח וַיִּקְרָא אֶת כָּל חֲרָטְמֵי מִצְרַיִם וְאֶת כָּל חֲכַמֶיהָ וַיִּסְפֹּר פְּרָעָה לָהֶם אֶת חֲלָמֹו וַאֲנִי פוֹתֵר אוֹתָם לְפָרְעָה: וַיְדַבֵּר שֵׁר הַמִּשְׁקִים אֶת פְּרָעָה לֵאמֹר אֶת חֲטָאֵי אֲנִי מִזְכִּיר הַיּוֹם: פְּרָעָה קָצַף עַל עֲבָדָיו וַיִּתֵּן אֹתִי בַמִּשְׁמֶר בֵּית שֵׁר הַטְּבָחִים וְאֵת שֵׁר הָאֲפִים: וַנְּחַלְמָה חֲלוֹם בְּלִילָה אַחַד אֲנִי וְהוּא אִישׁ כְּפַתְרוֹן חֲלָמֹו חֲלָמְנוּ: וְשֵׁם אֲתָנוּ נֶעַר עֲבָרִי עֶבֶד לְשֵׁר הַטְּבָחִים וַנִּסְפֹּר לוֹ וַיִּפְתֹּר לָנוּ אֶת חֲלָמֵינוּ אִישׁ כְּחֲלָמוֹ פֶּתֶר: וַיְהִי פֶּתֶר לָנוּ כִּן הִיָּה אֹתִי הַשֵּׁיב עַל כְּנִי וְאֵתוֹ תְּלָה: (בראשית מא ח-יג).¹²

רד"ק בראשית פרק מא פסוק ט

"את חטאי אני מזכיר היום" - אף על פי שאינו מן המוסר להזכיר אדם חטאיו שחטא אל המלך לפניו אחר שעברה עת הסליחה, עתה אמר: אני מזכיר אותם לצורך המלך.¹³

בכור שור בראשית פרק מא פסוק ט

את חטאי אני מזכיר: שתי חטאות שהן עלי, אחד שהקצפתי את המלך, ואחד מאותו נער שחילה פני לזכרו ושכחתי, ואעפ"י שאין דרך להזכיר חטאו לפני מי שחטא לו, אני מזכיר לעשות רצון המלך.¹⁴

⁹ הצעת פירוש בכור שור (רבי יוסף ב"ר יצחק מאורליאנס שבצרפת. מה 12, תלמיד רבנו תם), היא אולי האנושית והרכה מכולם. שלוש ההצעות אחת הן ודומות לפירוש רשב"ם לעיל. וכך גם פירוש הדר זקנים (גם הוא מבית מדרשם של בעלי התוספות): "ויש אומרים ולא זכר אותו משום דשכחו ובא הכתוב להעיד שהיה שוגג. לומר לך ומה על הרשעים כתב הכתוב זכות על הצדיקים לא כל שכן". זו השכחה האנושית של כולנו.

¹⁰ לגישה הרכה אפשר לצרף גם את פירוש אור החיים (בשיטה ראשונה זו) שמציע שששר המשקים פשוט שכח את שמו של יוסף: "הגם שלא שכחו בתחילה, לא זכר שמו כאשר צוה עליו יוסף". מה שמסביר את האזכור שלו במילים: "נער עברי" שנראה להלן. ואם כך, אזי "נער עברי" איננו כינוי גנאי כפי שרש"י והמדרש שמים בפיו של שר המשקים, אלא פשוט ציון עובדה.

¹¹ בשיטה השנייה של פירושו, מדגיש אור החיים (ר' חיים ב"ר אשר בן עטר, מרוקו מאה 17) ששר המשקים עשה מאמצים לשכוח את יוסף. ראה המשך דבריו שם "ואולי ירמוז עוד וישכחהו שהיה משכחו מלבו ומדעתו עת עלות על זכרונו, עד עת קץ שפקד ה' את יוסף ויזכרהו". לאמר, זכרונו של יוסף כן עלה בראשו של שר המשקים בכל עת ששירת את פרעה וזכר היטב איך וע"י מי חזר לגדולתו, אבל ניסה לשכוח בכוח אירוע זה שמזכיר את חטאו, מסיבות ברורות. עד אותו היום שפרעה חולם. באותו היום, עלה זכרונו של יוסף בדעתו של שר המשקים כבכל יום, אלא שהפעם בחר שר המשקים שלא לשכוח ולקחת סיכון מחושב של אזכור חטאו מול הסיכוי שהוא יסייע בפתרון החלום. נראה שיש בפירוש זה מהלך פסיכולוגי מעניין, ומעניין גם לחשוב אם נפגשו יוסף ושר המשקים בהמשך דרכם המשותפת בשירות פרעה ומה אמרו זה לזה. ועוד רבו פרשנים ופירושים אחרים לפסוק זה (כולל הצעה שלישית של אור החיים שם) ולא נוכל להביא את כולם.

¹² הנה שר המשקים כן זכר את יוסף וברגע המתאים ביותר, בעת שפרעה מצוי בהתרגשות גדולה עקב חלום שחלם ואין בכל חרטומו מצרים וחכמיה מי שיפתור לו את חלומם. אילו היה שר המשקים בא אל פרעה ביום רגיל וממליץ על איזה "נער עברי" שכלוא במרתפי בית הסוהר של מצרים, סביר שלא היה פרעה שומע לו. למה שישחרר "נער עברי" סתם ככה? ועוד "נער עברי" שנשלח לבית הסוהר משום שאשת שר שלו (פוטיפר, שר הטבחים) התלוננה עליו שחילל את כבודו! ראה מדרש בראשית רבה פט ז ורש"י בראשית מא יב, ששר המשקים נקט לשון "נער עברי" על מנת לבזות את יוסף (שלא יעלהו פרעה חו"ח לגדולה). אבל סוף סוף הזכיר שר המשקים את יוסף, ברגע הנכון, ופרשת מקץ מעידה ש"וישכחהו" לא היה שכחה מוחלטת. גם אם לא זכר שר המשקים ושכח - ברגע הנכון כן נזכר. פרשת מקץ היא המשך ולא עניין חדש.

¹³ ופירוש אבן עזרא על הפסוק אומר: "את חטאי - אעפ"י שאזכיר חטאי". המדרשים ברובם מתעלמים מזכירת שר המשקים את יוסף בפרשת מקץ, תוך אזכור פרשה לא-נעימה בעברו וביחסיו עם פרעה, אבל לא כך פרשני המקרא. בפרשתנו, כפי שראינו, הם מתעכבים בעיקר על כפל הלשון "ולא זכר", "וישכחהו" ואין הם מגנים את שר המשקים על שכחת יוסף. חלקם אף מדגיש ששכחה זו היא דבר אנושי ולא בא מרוע לב או כפיות טובה. בפרשת מקץ הם מתעכבים בהרחבה על דברי שר המשקים לפרעה: "את חטאי אני מזכיר היום" (ביטוי שהפך שגרת לשון למי שיש לו אומץ להודות על מעשים לא ראויים בעברו) ומדגישים את הצעד האמיץ שעשה. שר המשקים כן נזכר ביוסף, אבל הוא בדילמה קשה. הוא רואה שאין מי שפותר את החלום לפרעה, אבל יודע שאזכור האירוע בו שלח אותו פרעה אל בית הסוהר, איננו בטובתו. הוא שם נפשו בכפו, מזכיר את חטאו וגם מסתכן בכך שאולי לא היה יוסף מצליח לפתור לפרעה את חלום פרעה. גם אם ביקש שר המשקים להתכבד בכך שהוא שמצא לפרעה את פותר חלומם, אין הדבר גורע ממה שעשה. סוף סוף הוא הזכיר את יוסף לפרעה, הסתכן והזכיר את חטאיו.

¹⁴ כך מפרש גם חזקוני בקצרה: "את חטאי - מה שסרחתי על פרעה ומה ששכחתי את יוסף". פרשנים אלה הולכים צעד גדול קדימה להפוך בזכותו של שר המשקים (אנחנו גולשים לפרשת השבוע הבא). שני חטאים מזכיר שר המשקים: החטא בגינו הושם בבית הסוהר (שנפל זבוב אל כוס פרעה עפ"י המדרשים) וחטא שכחת ההבטחה לאיזה "נער עברי" אי שם בבית הסוהר המרכזי של ממלכת

בראשית רבה פט ב-ג

"בכל עצב יהיה מותר" (משלי יד כג)¹⁵ - כל דבר שנצטער יוסף עם אדונתו¹⁶ היה לו יתרון ממנה. למה? שנטל את בְּתָהּ.¹⁷ "ודבר שפתים אך למחסור" - על ידי שאמר לשר המשקים: "זכרתני והזכרתני", ניתוסף לו שתי שנים, שנאמר: ויהי מקץ שנתיים ימים. "אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו" (תהלים מ ה) - זה יוסף. "ולא פנה אל רהבים" - ע"י שאמר לשר המשקים זכרתני והזכרתני ניתוסף לו שתי שנים: "ויהי מקץ שנתיים ימים"¹⁸.

רש"י בראשית פרשת וישב פרק מ פסוק כג

ולא זכר שר המשקים - בו ביום: וישכחו - לאחר מכן.¹⁹ מפני שתלה בו יוסף בטחונו לזכרו, הוזקק להיות אסור עוד שתי שנים, שנאמר: "אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים" (תהלים מ ה) - ולא בטח על מצרים הקרוים רהב (ישעיה ל ז).²⁰

רש"י בראשית פרק מ פסוק א

אחר הדברים האלה - לפי שהרגילה אותה ארורה את הצדיק בפי כולם לדבר בו ולגנותו, הביא להם הקב"ה סורחנם של אלו שיפנו אליהם ולא אליו. ועוד, שתבוא הרווחה לצדיק על ידיהם.²¹

כלי יקר בראשית פרק מ פסוק כג

וחז"ל אמרו (בראשית רבה פט ג) שיוסף חטא בזה שתלה בטחונו בשר המשקים, ואמר שתי פעמים לשון זכירה: "כי אם זכרתני וגו' והזכרתני וגו'", וכנגדם נענש בכפל השכחה: "ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחוהו".

מצרים! הסימט של פירוש בכור שור: "אני מזכיר לעשות רצון המלך", בדיוק כלשון רד"ק לעיל: "אני מזכיר אותם לצורך המלך, מקבלת כעת משנה תוקף.

¹⁵ ראה הפסוק המלא במשלי יד כג: "בְּכָל עֵצָב יִהְיֶה מוֹתֵר וְדָבָר שִׁפְתִּים אֵךְ לְמַחְסוֹר". מפרש רש"י שם: "בכל עצב - בכל יגיע מלאכה יהיה ריוח אבל דברי הבל אך למחסור". לפי פירוש זה, שהוא פשט הפסוק, עצב הוא מלשון לעצב, ליצור ולבנות דבר מה. בדומה לשורש זה כשם עצם: "עצביהם כסף וזהב". בכל עשייה יש "מותר", ובדיבורים - רק מחסור. אבל המדרש מבין שעצב הוא מלשון עצוב ומצטער. (ואגב כך, ראה הפסוק במלכים א א ו, על היחס של דוד לאדניה: "וְלֹא יֵצְבוּ אֲבִי מִיָּמָיו לְאָמֵר מְדוּעַ כָּכָה עָשִׂיתָ", שהוא במשמעות חינוך או "להכעיס", היינו במשמעות של "עשייה" גם אם בדיבורים, ולא שעשה אותו עצוב).

¹⁶ אשת פוטיפר.

¹⁷ אסנת.

¹⁸ ובמדרש תנחומא (בובר) פרשת מקץ סימן ב: "בכל עצב יהיה מותר - זה היה יוסף שנצטער בבית האסורים. והיה לו יתרון: ויוסף הוא השרש. ודבר שפתים אך למחסור - על ידי שדיבר בשפתותיו ואמר: כי אם זכרתני אתך, אמר לו הקב"ה: חייך! הואיל שדברת בשפתותיך דברים שלא כראוי, חייך שאתה עושה עוד בבית האסורים שתי שנים, שנאמר: ויהי מקץ שנתיים ימים". מדרשים אלה מעבירים את כובד המשקל משר המשקים ליוסף. אי-זכירתו ושכחתו של שר המשקים את יוסף, אינם הנושא העיקרי. אין למדרשים אלה שום טענה כלפי שר המשקים. הנושא העיקרי הוא טעותו של יוסף ששם מבטחו בבשר ודם. וכדברי ירמיהו בפרק יז: "אָרוּר הַגִּבֹּר אֲשֶׁר יִבְטַח בְּאָדָם וְשֵׁם בְּשֵׁר זָלְעוּ ... בְּרוּךְ הַגִּבֹּר אֲשֶׁר יִבְטַח בֵּה' וְהָיָה ה' מְבַטְחוֹ", ורבו המדרשים על פסוקים אלה. מדרש בראשית רבה אמנם מרכז קצת ואומר שיוסף כן בטח בה', רק "פנה אל רהבים", היינו שר המשקים שיזכרהו ויזכירהו וינסה לעזור לו לצאת מבית הסוהר, ובשל כך נגזרו עליו עוד שתי שנות שכחה שם. והשאלה המתבקשת היא: מה פגום במה שעשה יוסף? וכי כל אחד אחר, לא היה נוהג כך? האם מותר לאדם לסמוך על ניסים ולא לפעול בדרך הטבע (האנושי)?

¹⁹ אפשר לצרף את רש"י גם לכל רשימת הפרשנים שהבאנו לעיל. בדומה לרשב"ם לעיל (נכון יותר, רשב"ם בדומה לרש"י סבו).

²⁰ עפ"י ציטוט הפסוק מתהלים פרק מ רש"י הולך לכאורה בעקבות בראשית רבה, אבל מחיל את הפסוק כולו ברצף על יוסף, היינו שלא בטח בה' ותלה בטחונו בשר המשקים. בכך מסכים רש"י עם מדרש תנחומא שיוסף דבר בשפתותיו "דברים שלא כראוי". החמרה זו של רש"י, באה אולי לענות על שאלתנו בהערה הקודמת. תשובת רש"י היא: אין הכי נמי, אם היה יוסף תולה בטחונו בקב"ה ופונה אל שר המשקים בדרך של השתדלות אנושית טבעית, לא היה נענש בעוד שנתיים בבית הסוהר. יוסף תלה בשר המשקים את בטחונו ופנה אל מצרים הקרויים רהבים ומשום כך נענש. אין איסור לפנות לזולת לבקשת עזרה. כך או כך, רש"י ולא רק הוא הולכים בעקבות מדרשים אלה שאינם מתעסקים בשר המשקים שלא זכר ושכח את יוסף, אלא במעשיו של יוסף. ראה גם תרגום כתרי יונתן של הפסוק: "ובעבור שהניח יוסף חסד של למעלה ובטח בשר המשקים בבשר נעשה (נברא), בעבור כן לא זכר שר המשקים את יוסף וישכחוהו עד זמן אשר הגיע קץ מלפני יי לגאלו".

²¹ אנחנו מתמקדים בפסוק הסוגר את פרק מ (ואת פרשת וישב כולה), אשר מוקדש לסיפור חלום שר המשקים ושר האופים. בא פירוש רש"י זה ומחזיר אותנו לתחילת הפרק לפסוק: "וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה חָטְאוּ מִשְׁקָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְהָאִפֵּה לְאֹדְנֵיהֶם לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם". מה עושה סיפור חלום שר המשקים ושר האופים בתוך הרצף של סיפור יוסף במצרים? מה בכלל אכפת לנו מאישים אלה? מסביר רש"י שחטאם של שני שרים אלה שבעטיו הושמו בבית הסוהר הוא גלגול יד ההשגחה, כך שמהם (משניהם!) "תבוא הרווחה לצדיק"! איך נערוך דברי רש"י אלה שבתחילת הפרק עם דבריו בסוף הפרק? אולי גם כאן מנסה רש"י להקל את הביקורת על יוסף ולומר שפנייתו לשר המשקים לא הייתה פגומה. אדרבא, זו הייתה תכנית ההשגחה שעל ידי שר המשקים (ושר האופים!) תבוא הישועה ליוסף. אך אפשר שרש"י מכוון לומר שהיה מצופה מיוסף שלא יפנה כלל לשר המשקים בשום בקשה, אלא יראה בעצם העובדה שפתרון חלומותיהם עלה בידו יפה, סימן ואות שההשגחה לא עזבה אותו, ויסתפק בכך. הרי הוא עצמו אומר להם: "הלא לְאֵלֵהֶם פְּתוּלִים סִפְרוּ נָא לִי"! (פסוק זה שווה דיון בפני עצמו איך יכול היה יוסף לומר דברים אלה ובע"ה נזכה לדון גם בו). נשמח לשמוע פתרונות לרש"י זה מול רש"י הקודם משואבי המים לרוויה.

ועל זה הרמז נוכל לומר, כי בזמן שאמר יוסף: "אם זכרתני" והוא לשון תנאי, כאילו אמר: אם זכרתני יש תקוה, ואם לא, אבדה התקווה. נמצא ששתי תיבות אלו כוללים עיקר העוון.²²

בד קודש הלכות מגילה וחנוכה פרק ג

ועיין להרב פרי"ח (פרי חדש) שם שהקשה קושיא זו על הרא"ם. ומהתימה איך הוקשה לו כן מאחר דהם דברי הב"ח, וכבר הביאו הרב ז"ל להרב ב"ח בקושיא אחרת. וכמו כן תמהני להרב יד אהרן שם, שתירץ כן כתירוץ הב"ח ולא זכר שר שכבר קדמו בזה וגם הוא הביא דבריו ולא זכר שר וישכחוהו קושיא הלזו.²³

תפארת ישראל - יכין מסכת אבות פרק ד²⁴

זכור ושמור ב' עניינים הם: דזכור היינו שיתעסק במחשבתו בעניני ההוא, ואעפ"כ אפשר שישכחוהו לאחר זמן. אבל שמור היינו לאו דוקא שיתעסק עתה מחשבתו בהעניין, רק שהעניין שמור בלבו כמאן דמונח בקופסא, ואי אפשר שישתכח מלבו, כדבר השמור במקום צנוע, דבכל עת שירצה ימצאנו. וזהו מה שאמרו חז"ל: זכור ושמור דביבור אחד נאמרו [שבועות כ ע"ב], דהקב"ה צונו שנוזכיר עניין שבת כל כך הרבה פעמים, עד שיהיה שמור בלבינו כל כך, עד שבעת מעשה נזכרנו בכל עגולות. וכן שר המשקין, בתחילה לא זכר את יוסף, שבגאותו לא התעסק מחשבתו בהבטחתו להזכיר צרת יוסף לפני פרעה, ואח"כ וישכחוהו לגמרי.²⁵

²² כבר הזכרנו את פירוש כלי יקר בהערה 8 לעיל, במסגרת פרשני המקרא על אי-זכירת יוסף ושכחתו ע"י שר המשקים שגמל רעה תחת טובה, וכדברי כלי יקר שם שמעשיו של שר המשקים היו: "עבירה גוררת עבירה". קודם לא זכרנו ואח"כ שוכחים ומשכיחים. כאן, מתייחס כלי יקר לביקורת על יוסף שנענש בכפל השכחה: "ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחה", משום שחטא בכפל הביטחון בשר המשקים: "זכרתני והזכרתני". פירוש כלי יקר הולך צעד נוסף ומחמיר עוד עם יוסף כשהוא מדגיש את המילה: "אם" – "כי אם זכרתני". כאילו ב"אם" זה מקופלת כל תקוותו של יוסף. אם יזכור אותי שר המשקים – יש תקווה. ואם לא – אזי אבדה תקוותי. יש בפירוש זה החמרה קשה על יוסף שאיננה טמונה במקרא, אך החמרה זו על יוסף היא הקלה לדורות ואולי עונה גם היא על שאלתנו בסוף הערה 17. התניית התקווה להצלה בזכירתו של שר המשקים וגם כפל הלשון: זכרתני והזכרתני" הם מה שאסור, מה שיוסף נהג שלא כהוגן. כל השאר, בפנייה בדרך הטבע לבקשת עזרה, אין משום איסור. קטיגור/סניגור נוסף של בקשת יוסף לשר המשקים הוא פירוש רבי בחיי בן אשר שמפתח את מוטיב "הסיבה", ואומר: "וחס וחלילה שיתלה יוסף הצדיק ביטחונו בשר המשקים רק בה' לבדו .. אבל היתה כוונתו שהשם יתעלה הזמין אליו שר המשקים זה כדי שיעשה לו נס על ידו, כי מן הידוע שהצלת הקדוש ברוך הוא את הצדיקים על ידי סיבות הוא, ומה שנענש באיחורו שם שתי שנים עוד, כמו שדרשו רז"ל, (ב"ר פט, ג) זה היה על דבור שדבר עם שר המשקים מענין הצלתו וחלה פניו לדבר, ... ולפי שביקש (יוסף) סיבה בשר המשקים שייזכרו ויוציאו כמו שאמר לו: והזכרתני והוצאתי, ואין ראוי לצדיקים כיוצא בו לבקש סיבה, לכך נענש בזה. כי היה לו לבטוח בהקב"ה לבדו שהוא בעל הסיבות כולן, שהוא יזמין אליו הסיבה מבלתי שביקש הוא אותה. ולצדיק כמוהו נחשב לעוון וכו' ". הרוצה להתעמק, מוזמן לעיין בפירושו לבראשית פרק מ פסוק יד. ומכל הפרשנים, בולטת שתיקתו של רמב"ן בנושא שבחרנו לדון בו, הן שתיקתו בפסוק שלנו בסוף הפרשה והן שתיקתו בדברי שר המשקים: "את חטאי אני מזכיר היום". האם אפשר שלא כל פירושו של רמב"ן הגיע אלינו?

²³ בספרות השו"ת וההלכה מצאנו שימוש נרחב במילה "וישכחהו" כלשון חכמים מליצית על חכם ששכח דבר מקור הלכתי ידוע ומוכר. בלשון עדינה מעיר מחבר בד קודש (רבי ברכה דאנון, איזמיר תורכיה, מאה 19) על פירוש פרי חדש (הרב חזקיה די סילוה, איטליה ארץ ישראל מאה 17) שלא זכר דברים שכתובים בב"ח (בית חדש, ר' יואל סירקיש, פולין מאה 17), אבל בלשון מכובדת כשהוא קורא לו "שר". ראה עוד כיוצא באלו: הלכה למשה הלכות גניבה פרק ה הלכה ט: " ... אך העיקרא דדינא הא דקפסיק ותני הרב בעל תרומת הדשן דבאומן יש תקנת השוק. מדברי מהרש"ם ז"ל בחו"מ סי' ע"ד משמע להיפך. והוא תימה, איך לא ראה ההיא דהרב בעל תרומת הדשן ז"ל וישכחהו". וכן, פרישה אורח חיים סימן שלד: " ... צריך עיון אם כן, למה סתם הטור נגד אביו הרא"ש ולא זכרהו כלל וישכחהו". ועוד, בפרישה אורח חיים סימן שנח: "וכן יש לתמוה גם כן על המחבר שולחן ערוך שבבית יוסף כתב כל זה שהרמב"ם והרא"ש והרא"ם הפסוק כרבה, ובשולחן ערוך (ס"ז) פסק כרבה ואיך הניח דברי הרמב"ם וישכחהו ולא זכרהו לכתוב דעתו אפילו לדעת יש אומרים". ויש עוד רבים כמותם, חלקם, כמו בד קודש לעיל גם "מכתירים" את הרב ששכח בתור "שר".

²⁴ נסיים בדרשה שאולי איננה כ"כ מעניינינו, אבל היא לכבוד שבת קודש ומקשרת את הפסוק שאנו דורשים בו עם "זכור ושמור" של שבת (זה הסדר הנכון, זכור ושמור, ורק הפייטן ר' שלמה אלקב"ץ שחיבר את לכה דודי ורצה לרשום את האות שיי"ן משלמה שמו בראש הבית הראשון, שינה לשמור וזכור).

²⁵ הדברים מזכירים את מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כ פסוק ח: "זכור ושמור שניהם נאמרו לענין אחד ... שמאי הזקן אומר: זכרה עד שלא תבוא, ושקרה משתבוא. אמרו עליו על שמאי הזקן שלא היה זכרון שבת זו מתוך פיו וכו' ". ראה ביצה טז ע"א. ראה דברינו [זכור ושמור](#) בפרשת ואתחנן. השמירה היא הפך השכחה לא הפך הזכירה. הדברים גם מזכירים את פירוש אבן עזרא שהבאנו לעיל שזכירה היא בפה ושכחה היא בלב. גם השמירה, אומר תפארת ישראל היא בלב, היינו בראשו של האדם. אבן עזרא אמר מה שאמר מן הסתם מדעתו ואינו מזכיר את דברי חז"ל שהם בדיוק דבריו. ראה מדרש ספרא בחוקותי פרשה א עד פרק א שמחבר כמעט את כל האזכורים של זכירה ואי-שכחה במקרא: "וכן הוא אומר זכור את יום השבת לקדשו. יכול בלבך? כשהוא אומר שמור, הרי שמירת לב אמורה. הא מה אני מקיים זכור? שתהיה שונה בפיו. וכן הוא אומר: זכור ואל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלהיך במדבר, יכול בלבך? כשהוא אומר אל תשכח הרי שכחת לב אמורה. הא מה אני מקיים זכור? שתהיה שונה בפיו. וכן הוא אומר: זכור את אשר עשה ה' אלך למרים. יכול בלבך? כשהוא אומר: הישמר בנגע הצרעת לשמור מאד ולעשות, הרי שכחת לב אמורה. הא מה אני מקיים זכור? שתהיה שונה בפיו. וכן הוא אומר: זכור את אשר עשה לך עמלק. יכול בלבך? כשהוא אומר: לא תשכח, הרי שכחת לב אמורה. הא מה אני מקיים זכור? שתהיה שונה בפיו". והגמרא במסכת מגילה יח ע"א מוסיפה את קריאת המגילה: "דתניא: זכור, יכול בלבך? כשהוא אומר לא תשכח - הרי שכחת הלב אמור, הא מה אני מקיים זכור - בפה". ואבן עזרא שהכיר או לא הכיר מדרש ספרא זה, מוסיף בעקיפין את "ולא זכר ... וישכחהו" של פרשתנו לרשימה זו. ותוספות יום טוב מסכת עירובין פרק ח משנה ג מוסיף גם קשר של הפסוק שלנו להלכות עירובי חצרות. שנזכה לזכור, לשמור, לשנות בפינו ולא לשכוח.

